

Sandefjord-kongressen 1972 - början till ett nytt tidevarv

Föredrag i Den Nordiske Träbyen-kongressen i Trondheim, 22.9.2016

Pekka Kärki, fd. avdelningschef vid finska Museiverket

Jag var med i den nordiska arbetsgruppen, som under åren 1969-72 förberedde gemensamma nordiska trästad-projektet. Det kulminerade i kongressen i Sandefjord i september 1972, precis 44 år sedan.

Nu försöker jag beskriva kortfattat projektets gång, problemställningar och resultat.

Städerna för ett halvsekel sedan

Städerna i Europa stod för ett halvsekel sedan inför stora utmaningar. Förstörelserna under världskriget, stadsbefolkningens tillväxt, långvarig vanvård av byggnaderna, politikernas vilja att förnya och utveckla städerna, tilltagande biltrafik etc. betydde stora förändringar för städernas struktur och byggnadsbestånd. Samma tendenser var aktuella i Norden.

Redan länge hade man tagit hand om byggnadsmonumenter och restaurerat dem enligt vedertagna principer. Byggnadsvårdexperterna i Europa började dock se att gängse hårda ombyggnadsmetoder betydde stora förluster i byggnadernas och städernas historiska värden. På en expertkongress i Venedig 1964 definierade man i sk. "Venice charter" nya principer för monument- och miljövård. Nästa år grundade man i Warszawa ICOMOS, International Council on Monuments and Sites. Den här organisationen förenade världens byggnadsvårdare att försöka använda gemensamma varsamma principer i värnandet och restaureringen av det historiska byggnadsbeståndet.

Historiska städer var i fokus för nya "conservation movement". I den spanska staden Caceres ordnade man 1967 ett ICOMOS-symposium, där man diskuterade historiska städernas hotbilder, historiska värden och byggnaders renovering. Spanjorerna presenterade fina restaureringar i sina historiska städer i Estremadura. Från Sverige deltog Carl-Filip Mannerstråle, jag var från Finland och Ola Överås från Norge. Detta möte och de europeiska sakkunnigas fina anföranden öppnade våra ögon för nya perspektiv, som behövdes i antikvariskt arbete i våra historiska städer.

Bakgrund till projektet Den nordiska Trästaden

Generalsekreteraren för ICOMOS gjorde 1969 en framställning till den svenska ICOMOS-kommittén om att ordna ett internationellt ICOMOS-symposium. Riksantikvarie Sven B.F. Jansson, dåvarande ordföranden i nationalkommittén, skrev till sina nordiska kolleger och föreslog ett nordiskt samarbete inför symposiet. Han föreslog att de nordiska trästäderna skulle tas med som tema för symposiet. Professor Göran Lindahl och antikvarie Mannerstråle var medlemmar i nationalkommittén och de låg säkert bakom initiativet och teman. Mannerstråle var aktiv inom internationella ICOMOS och Lindahls hjärtesak var Nordens historiska städer. Hans tankar och ideér skyttar bakom skrivelsen, som satte i gång projektet.

Jansson föreslog att nordiska länder skulle tillsätta en arbetsgrupp, som tillsammans skulle planera, hur projektet skulle föras vidare. Pengar för rese- och andra kostnader, utställning och publikationer behövdes naturligtvis och de söktes från Nordisk Kulturfonden. I ansökningskrivelsen sägs, att sökanden ville "inför internationell fackpublik demonstrera aktuell bevarandep Praxis och framtida bevarandeproblem rörande trästäderna". Ämnet kan uppfattas som ett specifikt nordiskt bidrag till den allt livligare internationella diskussionen om byggnader och platser. Vidare hänvisade man till att städer, byggda av trä finns över vidsträckta områden i världen, men att beståndet minskar hela tiden speciellt i Ryssland och USA.

I Norden fanns fortfarande ett stort antal städer som till större delen var byggda med hus av trä, sägs det i ansökningskrivelsen. Man skrev vidare att: "Trästäderna De representerar olika historiska skeden i Norden och de befinner sig i mycket skiftande skick. Bland dessa samhällen finns förutom enstaka byggnader av värde, också hela stadsbilder av betydande omfång, som representerar sin tids livsformer och strävanden inom stadsbyggandet."

I ansökningskrivelsen hänvisade Jansson till att man vid Konsthögskolans arkitekturskola redan under flera år sysslat med bevarandefrågor i stadsmiljö. Skolans förarbete och arbetskraft kunde ställas till förfogande inom projektet.

Riksantikvarie Jansson fick positiv och entusiastisk respons från sina nordiska kolleger och andra Icomos-kommittéerna. Också Danmark ville stöda projektet med sina erfarenheter i stadsförnyelse.

Clara Lackmans fond och Nordisk Kulturfonden gav medel för att sätta igång projektet. Riksantikvarieämbetena lovade sina personalresurser och annat stöd: det var ju i högsta grad i bevarandemyndigheternas intresse att få i gång detta slags expertarbete.

Projektets gång

Förberedelserna hade varit så noggranna i Sverige, att projektet kunde komma i gång mycket snabbt. Arbetsgruppen fick 3-4 aktiva representanter från varje land: antikvarier, arkitekter, forskare och tjänstemän. Professor Göran Lindahl var självfallet projektets ledande figur, men var och en i arbetsgruppen ställde sin sakkunskap till projektets förfogande. Vi hade sammanlagt 7 möten: tre i Sverige, två i Norge och ett i Finland och Danmark.

Varje land gjorde en preliminär kartläggning av trästäderna samt deras bevarandesituation och hotbilder. Bebyggelsen var för det mesta från 1800-talet, men man hittade också 1700-tals stadsdelar här och där. Mestadels hade stadsområdena mer eller mindre reguljära rutnätsplaner, men irreguljära städer, delvis från medeltiden, hittades också. Det visade sig att de norska trästäderna hade i överlag bäst bevarat sin struktur och gamla bebyggelse. I Sverige och Finland fanns det några bevarade "gamla stadsdelar", men generellt hade man i båda länderna påbörjat en stor sanerings- och förändringsprocess med höghusbyggande, nya kommersiella centrumbildningar och storslagna trafikplaner. De här hotade att helt söndra den gamla trästaden. I Danmark hade man tagit bättre hänsyn till gamla stadsmiljöer med sina tegel- och korsvirkeshus. I norska städer var typiska enfamiljshus bättre omhändertagna än stora borgarhus i finska och svenska städer.

Man kunde inte på den här tiden få finansiellt stöd från staten för underhåll och reovering utom i speciella restaureringsfall.

Vi märkte att det i många städer på kommunal nivå fanns en markerad motvilja mot gamla stadsdelar. Man ville bli av med gamla träkåkar. Totalsanering och förvandling av gammal träbebyggelse till flervåningshus var en allmän strävan i många växande städer. Lyckligtvis dock inte i alla. Ändå fanns det många trästäder, där ekonomi- och befolkningsutvecklingen hade varit långsam eller var tom. obefintlig. De här platserna berördes inte av fenomenet och de hade inga stora tillväxtmål. Genomgången av trästäder visade att det i Norden fanns – medräknat Island och Färöarna, som också var marginellt med i projektet – sammanlagt mer än hundrafemtio (157) äldre trähusområden. Av dessa var 36 sådana, där den historiska trästaden var helt bevarad. I 59 städer kunde man hitta ett större område och i 62 städer fanns det ett eller flera mindre trähusområden. Dessa presenterades i korthet i boken Trästäder i Norden.

För att rädda dessa till eftervärlden analyserades problemen, man publicerade 29 rapporter, som presenterade metoder; om hur man skall rädda och utveckla områdena, hur bygga om och restaurera gamla trähus varsamt för kontinuerligt bruk för invånarna. I och med sk. "användningsplanering" passades byggnadernas kapacitet och värden ihop med de krav som man ställde på dem i stadsutvecklingen. Nya fräscha ideér presenterades i utställningen, som projektgruppen gjorde tillsammans med svenska Riksutställningar-organisationen. Av utställningen gjorde man också en mindre "planchutställning", av vilken många exemplar såldes och spriddes som trästäders "glädjebudskap" i alla nordiska länder.

Kongressen i Sandefjord

ICOMOS hade ursprungligen föreslagit att symposiet skulle vara internationellt. Arbetsgruppen kom ändå rätt snart till att det skulle vara bäst att hålla sig i Norden och kanske i framtiden utvidga teman vidare till internationell nivå.

Till Sandefjord samlade sig den 22:dra september 1972 tvåhundra politiker, tjänstemän, antikvarier, arkitekter, press- och turistfolk till slutkongressen. Minister Oddvar Nordli öppnade konferensen bl.a med att säga: "Totalsanering er ikke lenger den ena foretrukne løsning.... Rehabilitering anses ofte mer ønskelig utfra en totalvurdering, hvor hensynet till strökets egne beboere kommer sterkt inn, dette er et internasjonelt fenomen. De nye signaler kommer særlig fra unge arkitekter og planleggere."

Förutom presentationen av några typiska trästäder och deras aktuella problematik, behandlade kongressen invånarperspektiv, levnadssätt, behov av tidens bostadsstandard etc. En tidningsman från Åbo definierade kongressens tema med dessa ord: "Moderna bekvämligheter kan installeras i äldre trähus till betydligt lägre kostnader än att man bygger ett nytt hus kring WC:et och badrummet". Han kunde koncentrera trähusbyggelsens praktiska problematik till en enda kort mening .

Efter exkursioner till Sandefjords välbevarade grannstäder vid Oslofjorden, behandlade man de kommunala och statliga myndigheternas centrala roll i bevaring och förnyelse. Ekonomiska synpunkter kom starkt under behandling. I den gemensamma kongressresolutionen betonades vikten att jämställa statlig långivning för vidmakthållande och upprustning med långivning för nybyggande. Planmyndigheterna fick en allvarlig utmaning av kongressen att revidera föreliggande stads- och regleringsplaner så att de tar större hänsyn till den existerande staden.

Verkningarna av projektet Den Nordiska Trästaden

Enligt erfarenheter i mitt jobb vid det finska Museiverket var resultat av projektet "Den Nordiska Trästaden" ytterst viktigt på 1970-80-90-talen i alla deltagande länder. Det nya sättet att betrakta existerande gammal bebyggelse spred sig snabbt både till respektive myndigheter, planerare och husägare. Dock måste man säga att förändringen var växlande på kommunal nivå: vissa städer tog aktiv ställning för bevarande, medan vissa fortsatte enligt gamla spår. Lagar som gällde stadsplanering, byggande, byggnadsbevaring och bostadslånegivning förnyades så småningom till förmån för stadsbyggnadskultur. Bevaringsplaner gjordes i växande grad. Kunnandet i varsam ombyggnad och renovering spred sig snabbt i och med nya publikationer och bättre utbildning av byggnadsfolket – arkitekter, ingenjörer, konservatorer, byggnadsarbetare och hantverkare. Också antikvarier lärde sig att bättre använda sitt kunnande i konkreta ombyggnadsarbeten. Internationella kontakter och exempel öppnade ögonen hos både byggnadsfolket och lekmän. Den växande turismen i städerna koncentrerade sig alltid till gamla stadscentra, ingen var intresserad av sanerade och nybyggda stadsdelar.

Viktigast var dock att goda exempel på renovering och användning av gamla hus öppnade husägarnas ögon för vilka möjligheter gamla hus kunde erbjuda. Att renovera var sist och slutligen inte så dyrt, såsom man tidigare påstått. I alla länder har jippon då ägarna öppnar dörrar till sina renoverade hus för allmänheten, blivit ytterst populära.

Jag har redan länge varit pensionerad och känner dåligt till den aktuella situationen i trästäderna, men vi kommer att höra mera om detta under de här dagarna i Trondheim och Röros.

"Lycka till ert samarbete med kvarvarande nordiske träbyerne"!